

Petdeset let Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, najmlajši med slovenskimi regionalnimi javnimi arhivi, praznuje letos 50. obletnico delovanja. Njegovemu nastanku je botrovala na novo začrtana meja med Jugoslavijo in Italijo po drugi svetovni vojni. Do takrat so bila pomembna upravna in kulturna središča za območje, ki ga danes pokriva novogoriški arhiv, izven meja današnje slovenske države, zato je tam nastajalo in ostalo tudi arhivsko gradivo: v arhivih in knjižnicah v Gorici in Trstu, a tudi v Vidmu, Čedadu, Benetkah, na Dunaju, v Innsbrucku, Gradcu, Rimu in morda še kje. Po koncu vojne je bilo zato treba poskrbeti za varstvo arhivskega gradiva v ustanovah znotraj novih državnih meja, kar ni bilo preprosto. Goriška je namreč po priključitvi dela Primorske k matični domovini ostala brez svojega stoletnega središča, zato je bilo treba na novo postaviti mestno središče in vse pokrajinske ustanove, ne le kulturnih. S tem je bilo veliko težav, zlasti prostorskih in kadrovskih. V nastajajoči Novi Gorici in njenih primestnih naseljih je primanjkovalo primernih prostorov, medtem ko je Primorska v celoti imela zaradi posledic fašistične raznarodovalne politike zelo malo ustrezno izobraženih ljudi.

Lokalna oblast se je zavedala pomena kulturne dediščine, tudi pomena arhivskega gradiva, a ustrezne rešitve ji ni uspelo najti takoj. Na nujnost ustanovitve arhiva na Goriškem so pogosto opozarjali slovenski zgodovinarji (na svojih zborovanjih v letih 1948, 1950, 1951), a tudi republiški upravni organi in kulturne ustanove. Rešitev se je dolgo časa nakazovala v povezavi arhiva s študijsko knjižnico in muzejem, odločnejši korak v smer samostojne arhivske ustanove je bil narejen šele po letu 1964. Do takrat se je v zvezi z arhivom veliko dogajalo, vendar se ni zgodilo prav veliko. Šlo je predvsem za opozorila, spodbude, resolucije in druge namige o nujnosti arhivske ustanove na zahodni meji Slovenije, učinkovitih rešitev pa ni bilo.

Leta 1964 je bil sprejet zvezni splošni zakon o arhivskem gradivu in arhivih, ki je postavil glavna načela, po katerih naj se uredi varstvo arhivskega gradiva v Jugoslaviji. Temelji za nadaljnji razvoj arhivske službe so se takrat postavljali tudi v Sloveniji. Osnova zanje je bila raziskava o stanju, težavah in perspektivah arhivske službe v naši republiki, ki jo je po naročilu republiškega upravnega organa, pristojnega za kulturo, opravilo arhivsko društvo, takrat imenovano Društvo arhivarjev Socialistične republike Slovenije. Stroka se je v raziskavi postavila na stališče, da je mogoče pravico do hrambe arhivskega gradiva priznati le arhivom, ki izpolnjujejo pogoje glede količine in pomena gradiva, števila in usposobljenosti kadrov ter ustreznosti arhivskih prostorov. Vse to je govorilo v korist ustanavljanju regionalnih ustanov, medtem ko je ostalo odprto vprašanje njihovega števila in teritorialnega obsega posameznega arhiva.

Arhivska stroka, ki jo je predstavljalo že omenjeno arhivsko društvo, je bila na začetku mnenja, da bi zadostovali štirje regionalni arhivi, in sicer v Ljubljani, Mariboru, Celju in Kopru. Za Primorsko so sicer, glede na to, da je Nova Gorica leta 1962 zelo nasprotovala ukinitvi okraja, dopuščali tudi možnost sedeža arhiva v Novi Gorici, a so se bolj nagibali h Kopru. Njemu v korist so namreč govorili obstoj starega gradiva, tradicija in pričakovanje, da bo Italija vrnila stari koprski mestni arhiv. Na Goriškem je bilo starega gradiva malo (pri Goriškem muzeju se ga je sicer nekaj zbralo, večinoma gradivo avstrijskih in italijanskih občin), prevladovalo je gradivo po vojni ukinjenih upravnih organov (krajevnih, občinskih in okrajnih ljudskih odborov). Že v

Postavitev temeljnega kamna za novo stavbo Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici 7. februarja 1986. Vzidala sta ga takratni predsednik Kulturne skupnosti Slovenije Vladimir Kavčič in ravnatelj Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici Matjaž Grobler (Stalna zbirka Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici).

prvih mesecih leta 1965 so tekle priprave za organizacijo arhivske mreže v Sloveniji. V razpravah so sodelovali tudi predstavniki občinskih skupščin. Na Goriškem se občine Ajdovščina, Nova Gorica in Tolmin¹ niso strinjale s predlogom, da se arhivski zavod za celo Primorsko ustanovi v Kopru. Naravno in samoumevno se jim je zdelo, da dobi Goriška samostojen medobčinski arhiv s sedežem v Novi Gorici. Želja po njegovi ustanovitvi je bila izredno močna, a je občine zaradi omejevanja finančnih sredstev, povezanih z gospodarsko reformo, tega leta niso mogle uresničiti. Vendar so zato iskale začasno, prehodno rešitev.

28. decembra 1965 je občina Nova Gorica sporazumno z Goriškim muzejem izdala odločbo, da muzej razširi svojo dejavnost tudi na arhivsko službo; sledili sta podobni odločbi občinskih skupščin Tolmina 29. januarja 1966 in Ajdovščine 17. februarja 1966. Občine so upale, da bodo na ta način lahko počakale do takrat, ko bodo razmere za ustanovitev samostojne arhivske ustanove ugodnejše. Zaradi nasprotovanja arhivske stroke se jim ta načrt ni izšel. Naslednje leto, leta 1966, je bil v Sloveniji sprejet Splošni zakon o arhivskem gradivu in arhivih, ki je določil obveznost občin, da poskrbijo za arhivsko gradivo na svojem območju. Ponujal je možnost, da občina ustanovi lasten arhiv, da več občin ustanovi skupen arhiv ali da občina pooblasti arhiv v drugi občini, da opravlja naloge varstva na njenem območju. Dokler občina tega ne bi zagotovila, je bilo predvideno, da opravlja arhivsko službo za njeno območje in

¹ Sprva so računali, da se bo priključila tudi občina Idrija, a se je ta nato odločila za povezavo z osrednjo Slovenijo.

na njene stroške Arhiv Slovenije,² ki lahko sporazumno z občinsko skupščino poveri opravljanje posameznih nalog varstva tudi drugemu arhivu, zavodu ali organu. Zakon je določil, da se arhiv lahko ustanovi, če je dovolj arhivskega gradiva, če so zagotovljeni ustrezni skladiščni in delovni prostori, tehnična oprema, strokovno osebje in denar za delo arhiva. Mnenje o izpolnjevanju pogojev za ustanovitev arhiva so morali njegovi ustanovitelji dobiti od republiškega arhiva. Glede na to sta se tajnik občine Nova Gorica in direktor Goriškega muzeja kmalu po sprejetju zakona dogovorila za sprejem v Arhivu Slovenije. Tam sta ponovno utemeljevala potrebo po samostojni arhivski službi za Goriško in predlagala dve možnosti, ustanovitev samostojnega zavoda ali soglasje, da bi službo varstva arhivskega gradiva začasno opravljal arhivski oddelek pri Goriškem muzeju. Obe možnosti je direktor Arhiva Slovenije odločno zavrnil. Prvo z utemeljitvijo, da na Goriškem še niso izpolnjeni zakonski pogoji za ustanovitev samostojne ustanove, kar je bilo res, drugo zato, ker naj bi bile izkušnje z arhivsko službo v okviru muzejev dotlej slabe. Arhivska stroka je namreč ugotavljala, da sta arhiv in muzej po svojem značaju, nalogah in metodah dela precej različni ustanovi ter je njuno združevanje pod isto streho šlo dotlej vedno na škodo arhivske dejavnosti. Zaradi tega je zastopala stališče, da se mora arhivska služba povsod v Sloveniji osamosvojiti. Glede na velik interes in veliko zavzetost goriških občin za lastno arhivsko ustanovo sta se predstavnika Arhiva Slovenije na koncu sestanika vendarle skušala približati njihovem predlogu. Pristala sta na začasno ustanovitev arhivskega oddelka v Novi Gorici, a ne v okviru muzeja, temveč neposredno pod občinsko upravo.

Soglasje o tem je Arhiv Slovenije izdal na začetku aprila 1966, nakar je 31. maja 1966 Občina Nova Gorica v dogovoru z občinama Ajdovščina in Tolmin v okviru novogoriške občinske uprave ustanovila **Zavod za varstvo arhivskega gradiva** (imenovan tudi oddelek, služba), pristojen za območje občin Ajdovščina, Nova Gorica in Tolmin. V njem sta bila zaposlena dva uslužbenca, vodja oddelka, ki je opravljal tudi naloge arhivskega strokovnega sodelavca, in arhivska referentka. Strokovno vodstvo nad zavodom in opravljanje zahtevnejših arhivskih nalog je prevzel Arhiv Slovenije. Zavod so ustanovili za prehodno obdobje treh let, a so mu leta 1969 pooblastilo za delovanje podaljšali še za tri leta, ker pogoji za delo samostojne arhivske ustanove še vedno niso bili izpolnjeni.³ Samostojni arhivski zavod s sedežem v Novi Gorici je začel poslovati 1. januarja 1972. Ob objavi ustanovitvene odločbe novembra 1971 v uradnem glasilu⁴ je prišlo do pomote v poimenovanju, saj je bilo govora o ustanovitvi Primorskega arhiva v Novi Gorici. 17. marca 1972 je bil nato objavljen uradni popravek, iz katerega je razvidno, da je pravo ime nove ustanove **Pokrajinski arhiv v Novi Gorici**.⁵ S tem dejanjem je bila dokončana arhivska mreža v Sloveniji, saj je bil novogoriški arhiv ustanovljen kot zadnji med slovenskimi regionalnimi arhivi. Območje arhiva je ostalo enako kot pri predhodniku in je obsegalo območja takratnih občin (danes upravnih enot) Ajdovščina, Nova Gorica in Tolmin, ki so bile tudi ustanoviteljice arhiva. Glede krajevne pristojnosti arhiva vse do danes ni bilo sprememb, so se pa spreminjali način organiziranja, financiranja in ustanoviteljstvo ustanove.

² Gre za današnji Arhiv Republike Slovenije, ki je bil ustanovljen leta 1945 pod imenom Osrednji državni arhiv Slovenije. Leta 1953 se je preimenoval v Državni arhiv Slovenije, leta 1966 v Arhiv Slovenije, leta 1979 v Arhiv Socialistične republike Slovenije, leta 1991 v Arhiv Republike Slovenije.

³ Več o tem glej: *Pokrajinski arhiv v Novi Gorici*, Publikacija 2, Nova Gorica: 1982, str. 5–10; *Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici*, Nova Gorica: 1997, str. 11–12; *Zbornik Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici ob 30. obletnici ustanovitve*, Nova Gorica: 2002, str. 11–31.

⁴ *Uradno glasilo občin Ajdovščina, Nova Gorica in Tolmin*, št. 8, 27. november 1971, str. 136.

⁵ *Uradno glasilo občin Ajdovščina, Nova Gorica in Tolmin*, št. 1, 17. marec 1972, str. 14.

Slovesnost ob odprtju nove stavbe Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici 8. maja 1987. Slavnostni govornik je bil pisatelj Ciril Zlobec (Stalna zbirka Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici).

Ob ustanovitvi je bil arhiv zavod, v času socialističnega samoupravljanja je bil organizacija združenega dela s področja kulture, ki so jo v okviru svobodne menjave dela v večji meri financirale občinske kulturne skupnosti Ajdovščine, Nove Gorice in Tolmina ter z manjšim deležem (za upravno dejavnost) občine same. Imel je kar šest financerjev, kar je bilo za pridobivanje denarja zelo neugodno. Pomembno spremembo na bolje je vsem regionalnim arhivom v Sloveniji, ne le novogoriškemu, uspelo doseči leta 1988, ko je financiranje njihove dejavnosti v celoti prevzela republika, in sicer Kulturna skupnost Slovenije. Materialne pogoje za delo (prostore) so še naprej zagotavljale občine, ki so obdržale tudi ustanoviteljske pravice. Omenjeni sistem je po osamosvojitvi Slovenije in korenitih družbenih spremembah v državi leta 1991 obdržalo tudi novoustanovljeno ministrstvo za kulturo Republike Slovenije. Vendar so se takrat regionalni arhivi v skladu z novo stvarnostjo preoblikovali v javne zavode s področja kulture.⁶ Naslednja pomembna sprememba na arhivskem področju se je zgodila leta 1997, ko je z novim arhivskim zakonom⁷ prešlo na državo Republiko Slovenijo tudi ustanoviteljstvo regionalnih arhivov. Ustanoviteljske pravice in obveznosti je začela izvajati Vlada Republike Slovenije, ki je novogoriškemu arhivu prvič izdala ustanovitveni akt leta 1998,⁸ nato še leta 2003.⁹ Slednji je bil leta 2015 nekoliko spremenjen¹⁰ in leta 2017 še dopolnjen.¹¹

Ob ustanovitvi je arhiv prevzel prostore od svojega predhodnika. Sedež je imel v stavbi takratne občine Nova Gorica, skladišča v kleti iste stavbe (z zmogljivostjo okrog 680 tekočih metrov) in v kleti sodišča (z zmogljivostjo okoli 850 tekočih metrov). Skladišča so bila že takrat skoraj zapolnjena, zato si je arhiv zelo prizadeval dobiti dodatne prostore, da bi lahko sprejemal novo gradivo. Pristojni so razmišljali o adaptaciji raz-

⁶ Žumer, Vladimir: Enotni status in organizacija državnih arhivov Republike Slovenije. V: *Arhivi in arhivsko gradivo v času tranzicijskih sprememb*, zbornik 21. zborovanja Arhivskega društva Slovenije. Koper: 2003, str. 21.

⁷ Zakon o arhivskem gradivu in arhivih, 12. člen. V: *Uradni list RS*, št. 20/1997, popravek 32/1997, 24/2003.

⁸ Sklep o ustanovitvi javnega zavoda Pokrajinski arhiv v Novi Gorici. V: *Uradni list RS*, št. 17/1998.

⁹ Sklep o ustanovitvi javnega zavoda Pokrajinski arhiv v Novi Gorici. V: *Uradni list RS*, št. 67/2003.

¹⁰ Sklep o spremembah Sklepa o ustanovitvi javnega zavoda Pokrajinski arhiv v Novi Gorici. V: *Uradni list RS*, št. 2/2015.

¹¹ Sklep o dopolnitvi sklepa o ustanovitvi javnega zavoda Pokrajinski arhiv v Novi Gorici. V: *Uradni list RS*, št. 68/2017.

nih starejših zgradb v okolici mestnega središča, celo o dislociranih skladiščih in pisarnah, ki bi jih uredili na območjih drugih občin, a na koncu prišli do zaključka, da je najugodnejša rešitev novogradnja. Vendar te ni bilo od nikjer, dokler ni leta 1983 v dogajanje posegla narava. Obilnemu deževju je sledila poplava, v kateri je bila premočena večina arhivskega gradiva. Rešiti ga je bilo moč z zamrznitvijo ter nato postopnim odmrzovanjem in sušenjem. Sledilo je iskanje trajnejše prostorske rešitve in ponovno se je izkazalo, da je najprimernejša novogradnja. 7. februarja 1986 je bil postavljen temeljni kamen za novo stavbo arhiva, medtem ko se je gradnja začela marca istega leta. Slavnostno odprtje zgradbe, ki je redke primer celostne umetnine postmodernizma na Goriškem, je potekalo 8. maja 1987. Gradnjo je denarno podprla banka in si posledično v objektu zagotovila večji del pritličja ter prvo in drugo nadstropje. Arhiv si je v tretjem nadstropju uredil delovne prostore, medtem ko sta četrto in peto nadstropje bili namenjeni hrambi arhivskega gradiva. Sodobno opremljen arhiv je tako razpolagal s 4000 tekočimi metri arhivskih polic. Novi prostori so približno dvajset let omogočali nemoteno prevzemanje arhivskega gradiva in nudili dobre pogoje za izvajanje drugih arhivskih nalog. Leta so tekla, lastniki dela prostorov, ki so bili ob dograditvi last banke, so se nekajkrat zamenjali, medtem ko je arhivu ponovno začelo zmanjkovati prostora za hrambo gradiva. Srečno naključje je hotelo, da so banka in drugi lastniki prostorov v arhivski zgradbi izkazali interes za prodajo svojih prostorov. Stekla so dogovarjanja in arhivu oziroma Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije je v letu 2014 uspelo odkupiti prostore v pritličju in drugem nadstropju, leta 2017 še v prvem nadstropju stavbe, tako da je le-ta zdaj v celoti v upravljanju arhiva. Leta 2015 je bilo 520 kvadratnih metrov drugega nadstropja že preurejenih v skladišče, kamor smo postavili 1790 tekočih metrov arhivskih polic. Letos poteka preurejanje pritličja, medtem ko prvo nadstropje na obnovo še čaka.

Ob ustanovitvi arhiva so bili v njem štirje zaposleni, poleg vršilca dolžnosti direktorja še dve arhivistki in arhivska manipulantka. V naslednjih letih se je kolektiv postopoma širil, močnejše se je kadrovske okrepil šele v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Danes je v arhivu 12 zaposlenih. Novi časi, zlasti razvoj tehnologije, prinašajo pred arhive nove naloge in zahtevajo drugačen način dela, za kar so potrebna nova, drugačna znanja, predvsem znanja s področja informatike in računalništva.

Na dan 1. januarja 2022 je bilo v arhivskih skladiščih približno 4100 tekočih metrov arhivskega gradiva, razporejenega v 1269 arhivskih fondov in zbirk. Število vlog za potrebe uradnih postopkov se v zadnjih dvajsetih letih giblje letno med 250 in 950 oziroma v povprečju 370 na leto, medtem ko se število uporabnikov gradiva v raziskovalne namene giblje med 100 in 170 oziroma v povprečju 143 na leto.

Aleksandra Pavšič Milost